

SRBIJA: TAKO BLIZU A TAKO DALEKO...

Adele Mazzola

Kako probiti mentalni limes koji razdvaja dve Evrope i upravo iz njihovih različitosti na kojima – vođena sopstvenom kratkovidošću – realpolitika često insistira, izvući ono što svakoj pojedinačno daje snagu prirodnog prava da pripada Evropi?

S

VAKI PUT KAD ME PITAJU OD KADA ŽIVIM U SRBIJI, u mislima računam godine od juna 1968. Ali, ne živim od tada u Beogradu. I nikada, zapravo, u njemu nisam ni živela bez prekida, koji su ponekad trajali godinama. A tog juna '68 bila sam u Veneciji, kod Đardina, među studentima Bolonjskog univerziteta, koji su se tiskali ispred ulaza na izložbu kako bi zaposeli „režimski i policijski“ bijenale. Nakon ko zna koliko sati znojavih dlanova i suvog grla, nekome od nas palo je na pamet da se uvučemo unutra s boka, gde je kordon „čuvara građanske kulture“ bio nešto ređi.

Tako sam se našla u Jugoslovenskom paviljonu, jednom od malobrojnih koji su bili otvoreni. Tu su dve osobe, zatečene situacijom, na izložene skulpture lepile poruke neslaganja ispisane na nepravilnom italijanskom, zbog čega su zvučale smešno. Jedan je bio autor skulptura iz Zagreba, drugi likovni kritičar iz Beograda, moj budući muž. Ponudila sam da ispravim tekst i u tom mom prvom dobrovoljnom gestu pomoći bio je sadržan nagoveštaj onoga što ću godinama posle toga raditi. Možda ga moja podsvest zato svaki put stavlja kao početak mog života i rada u Jugoslaviji, čitaj bivšoj Jugoslaviji, a sada, ili za sada, u Srbiji i Crnoj Gori.

Iskustvo u zemlji u kojoj sam odlučila da živim predstavljalo je od samog početka *full immersion* u njen jezik i njenu kulturu. Time su se bavili svi iz mog tadašnjeg okruženja: neko slikarstvom, neko filmom, književnošću, poezijom, pozorištem, baletom. Jazbina Udruženja književnika u Francuskoj ulici, *Le caveau*, bilo je kultno mesto gde su se svako veče svi sastajali. Za stolovima u dnu, onim „samo za piće“, odakle su dopirali oblaci teškog dima koji je već

oko jedanaest podsećao na novembarske magle u Parmi, sedeli su oni koji su samo pili (rakiju, pivo, vino, ali pre svega tursku kafu, za *intelektualce*, kako se govorilo, u šoljama od pola litre koje su se ispijale satima). Za postavljenim stolovima u prve dve sale, koje su bile „samo za ručavanje“, obično su sedele najpoznatije i najraspusnije zverke Partije obučene za tu priliku u Partiji inače neprimeren džins. Društvo su im često i rado pravili diplomate, strani dopisnici ili zvanični „intelektualci“ – oni koji su, svako na svoj način, kao i senzacionalni „disidenti“, bili duhovno bliski Jedinoj Partiji. Tad je još bio živ Ivo, upravnik "lokala", ili bolje rečeno mudri reditelj te predstave koja se odvijala svako veče u isto vreme i u okviru koje su se gotovo ciklično događali izvesni skandali ili buntovnički ispadi čiji su se dometi i priroda razlikovali u zavisnosti od scenografije. Ako je bila reč o nokautima između međunarodnih pozorniških likova, scena nije bila toliko dramatična jer se odvijala krajem septembra u velikoj bašti kafane za vreme trajanja Bitefa. Filmski džet set se, međutim, pojavljivao u dimnim oblacima Kluba književnika polovinom februara, zbog čega bi eventualna drama poprimila žučnije tonove i o njoj bi se pričalo mnogo duže. Činija salate koju je ljubomorna žena ispraznila na ćelavu glavu Jula Brinera ušla je u *press clipping* arhive sa Festa.

Ne bi bilo dobro svesti ukupnu kulturnu scenu jugoslovenske prestonice tih godina samo na scenu Kluba književnika. Ono što se događalo u prizemlju kuće broj 7 u Francuskoj ulici, može samo da nagovesti atmosferu, uglavnom lišenu materijalnih briga, u kojoj su živeli umetnici tog vremena, ograničeni u strukovna udruženja koja su dodeljivala stanove, pravo na izlaganje, objavljivanje i igranje, plaćala socijalno osiguranje i penzije. Ali, scenarij je pisan na prvom spratu. Među pozlaćenim ogledalima i foteljama od crvenog pliša, ovlašćeni *maitres à penser* donosili su, na istorijskim tribinama, estetske i moralne presude koje su imale istu težinu i iste posledice kao i prava sudska presuda. To su bile godine posle veštog gušenja studentskih pobuna od strane Titovih institucija. Za Starog se radilo o drugoj rundi pri čemu je nešto i naučio jer *target* koji je bio uzeto na nišan bio je isti: onaj opisan u „Novoj klasi“ visokih partijskih funkcionera koja je zamenila staru u nacionalizovanim vilama u gornjim četvrtima grada, podražavajući je u povlasticama. Mediji iz čitavog sveta, i dalje osetljivi i usredsređeni na svaku i najmanju naprslinu koja bi mogla diskreditovati taj ekscentričan oblik totalitarnog (mada ne do kraja) režima, i javno mnjenje koje još nije bilo iznureno stotinama televizijskih kanala, doneli su toj knjizi neočekivano veliki uspeh i status best-selera na Zapadu. Tada je i u Bolonji štampano izdanje koje ću, dvadeset godina kasnije, lično predati njegovom autoru, Đidu, kako su Milovana Đilasa zvali njegovi ratni drugovi. Ali, što se tiče studenata i profesora iz protesta 1968, lekcija o medijima je bila naučena. Preko televizijskih ekrana, čitava zemlja je bila uz-

buđeni svedok opuštene srdačnosti s kojom je Tito primio vođe pobunjenih studenata. Nije želeo posrednike, i savršeno su se razumeli – pa zar nije i on sam bio revolucionar i mlad pre njih? Svi će problemi biti rešeni, on lično garantuje za to. Oni koji su prihvatili te garancije, u vidu radnih mesta, karijere ili stanova, obrazovali su „najnoviju“ klasu koja je „reorganizacijom sistema“, koja će dati prostora i prilike "mladim generacijama", ubedila ostale da je došlo do promena. Rezultat toga bila je slobodnija cirkulacija ideja i ljudi iz zapadnih zemalja, ali onih manje "opasnih" koje su se odnosile na kulturu. Tako je Beograd, omiljeni izlog režima, postao međunarodna raskrsnica razmene između Zapadne i Istočne Evrope. Onim istim salama Kluba književnika defilovale su čuvene zvezde iz sveta džez, Luj Armstrong, Majls Dejvis, Ela Fidžerald, iz sveta filma, od Latuade do Bertolučija, Sordija, Đine Lolobridide i Monike Viti, kao i mnoge druge poznate ličnosti. Luku Ronkonija i njegovog *Besnog Orlanda* i Tadeuša Kantora i njegovu *Mrtvu klasu* prvo sam videla na Bitefu a tek kasnije u *Piccolo Teatro* u Milanu. Činilo se da je Beograd centar sveta i tada je zapravo i nastala fama o Beogradu kao otvorenom gradu, punom života, nekonvencionalnom i kosmopolitskom, gradu besanih noći. Zagarantovani socijalni minimum (i nešto više), besplatne škole i fakulteti, jeftine knjige i pozorišne predstave, putovanja na rate s pasošem/passepartout ISTOK – ZAPAD, ubistveni (za banke) sistem kreditiranja, sve je to davalo utisak uspešne plovidbe po moru hladnog rata poput pijanog ostrva iz Kusturičinog filma čiji je naslov ipak UNDERGROUND.

Oni koji nisu verovali u te garancije i koji su se izdvajali, priterani su uza zid mnogo grubljim metodima, između ostalog i zahvaljujući dobro nagrađivanom potkazivanju. Njihovi dosijeji su narastali, kao i dosijeji onih koji su, pre njih, za vreme i neposredno posle rata, sebi dopustili luksuz da razmišljaju svojom glavom – ali u inostranstvu. *Crni talas*, jedan od najpoznatijih jugoslovenskih umetničkih pokreta tih godina, polako je, počev od filma (ako hoćemo da tražimo njegove zametke, možemo ih naći i u italijanskom neorealizmu), zahvatio i druge vrste umetničkog izraza. I podsticaji su bili slični kao kod najvećeg italijanskog kinematografskog pravca: prikazati svakodnevni život u stvarnim tonovima, koji su svakako bili drugačiji od tonova belih telefona (ili crvenih, poput onih slovenačkih Iskra aparata, tada veoma popularnih). Tom prilikom mediji su iskorišćeni u dva pravca: za i protiv. Televizija je verno prenosila skupove velikih mudraca iz Francuske ulice, ali i izjave prokaženih umetnika po ateljeima i na filmskim snimanjima. Rezultat je bio drugačiji samim tim što je jugoslovenska kulturna scena već bila otvorena prema spoljnom svetu. Mnogi politički emigranti stekli su u izgnanstvu slavu kojoj je anatemu u zemlji išla u prilog, i koja je bila neka vrsta potvrde da je i Jugoslavija ušla u začarani krug zapadnih medija.

Lako je pisati o prošlosti s naknadnom pameću. U to vreme velika jugoslovenska obmana se još držala. Dešavalo mi se da na liniji Trst-Ljubljana-Zagreb-Beograd sretnem ponekog studenta političkih nauka koji ide da prikuplja materijal za tezu o „samoupravljanju kao najuspešnijem društveno-ekonomskom sistemu u Evropi“, o čemu će se raspravljati i na jednom italijanskom univerzitetu neospornog ugleda. Danas sam sklona da verujem da je onoliko oduševljenje tim sistemom u zemlji i interesovanje za njega izvan nje, poticalo od uzbudljivog iskustva najneposrednije vezanog za pojedinačne članove tog društva i želje da se jugoslovenski socijalizam sagleda i predstavi kao drugačiji i manje "realan" od sovjetskog i klasičnog istočnoevropskog.

Slično tome se ni iz Italije tih godina nije "izvozila" društvena realnost, odnosno, "prava" slika o njoj. Obe zemlje „prikazivale su“ zapravo i jedna drugoj i svetu uglavnom sladunjave stereotipe svoje kulture. I možda je otud poticao onaj zatečeni izraz lica dvojice umetnika koje sam srela u Jugoslovenskom paviljonu.

Nisam imala prilike da još dugo prisustvujem tom razgovoru gluhih i nemih, jer sam se iz porodičnih razloga vratila u rodni grad koji je tih godina prolazio kroz osvežavajući period opozicionog delovanja. Izgledalo je da se u institucije mogu uvesti socijalne promene i predlozi koje smo izvikivali pre toliko godina. Ali, ubrzo potom, velikodušna ponuda da iskoristim svoja iskustva i znanja dovela me je u Italijanski institut za kulturu u Beogradu. Tada su se na jugoslovenskoj sceni smenjivali protagonisti jedne Italije sa kojom sam se i ja identifikovala, G. C. Argan, Filiberto Mena, Bonito Oliva, Nuncio, Magris, ali i Kastelina, Gvatari, Tomazini, Bazalja...

Godinu dana kasnije umire Tito a ekonomska kriza koja se već osećala u vazduhu i dalje se pogoršavala uprkos mehaničkom sistemu smenjivanja dijadoha izabranih po nacionalnom ključu. Naučila sam da postoji i drugi način „rada na kulturi“, manje upadljiv, ali možda korisniji: strpljiva priprema Protokola o saradnji, nostrifikacija diploma, razmena stručnjaka, podrška učenju jezika, saradnja sa domaćim medijima... što će i u najmračnijim vremenima poslužiti za održavanje veza između dve zemlje. Tih godina se menjao i profil italijanske diplomatije prisutne na Balkanu. Slušala sam kako se o interesima Italije govori mnogo jasnije dok su analize zemlje u kojoj smo se nalazili postajale sve grublje i konkretnije a, u nekim slučajevima, tako pesimistički dalekovidne da će kasnije, u sećanju, dobiti ton predskazanja. Jer, već tada je bilo jasno da se krenulo putem koji vodi ka nesreći, ali niko još nije mogao da predvidi da će odvesti u krvavi sukob.

I među mojim dugogodišnjim prijateljima vladala je neuobičajena atmosfera. Istorijska otkrovenja i estetske i moralne presude, koje sada nisu više do-
lazile iz Francuske ulice, već su odapinjane iz Srpske akademije nauka i umet-

nosti, nisu više izazivale one šaljive primedbe koje su, prenoseći se od usta do usta, razotkrivale ko je koga posećivao i ko se s kim družio. Nije više bilo prijatno dočekivati jutro u kafanama. Žučne, otvorene rasprave u osvit zore koje su se nekad vodile oko predstava ili poslednje knjige iz pera nekog od prisutnih, sada su se vrtele oko drugih tema koje su me razdvajale od njih. Ne zato što je među nama bilo bitnijih neslaganja, već zato što sam se ponovo osećala kao strankinja. I to, ne kao u prvo vreme, zato što sam ja bila drugačija i loše govorila njihov jezik, već zato što su oni postali drugačiji i govorili drugim jezikom.

Činjenica da sam Italijanka pomogla je da se ne prekine dijalog. Podsticali su me da razmislim kome zapravo, po slovu zakona, pripadaju Istra i Dalmacija? Govorili su italijanski, razmišljali o Italiji kao o svojoj zemlji. Ali ja nisam imala odgovore, jer o svemu tome nisam znala mnogo više od onoga što sam naučila u školi i od D'Anuncija, te stoga, čak i da sam htela da se uključim u raspravu, ne bih baratala verodostojnim argumentima.

Onda je počelo doba proslava. Svaka republika izabrala je neki istorijski događaj koji se zbilo pre ujedinjenja. Događa se i kod nas, to me nije previše čudilo – uostalom, blagotvorno je za turizam. Ali ono što je bilo drugačije jeste neprijateljstvo s kojim se, veličajući vlastitu, kritikovala slava tuđe prošlosti. Uvredljivi epiteti koji su se razmenjivali više se nisu odnosili na običaje ili temperament, kao što se dešava kod nas i u čitavom svetu gde postoji Sever i Jug. Kalili su se na uspomenu na događaje iz bliske ili daleke prošlosti koji su nepogrešivo prizivali neizbežno slepo ponavljanje istorije.

U moru takvih proslava, Srbija je imala jednu koja je, da li zbog stvarne snage samog događaja ili zbog pogodne podudarnosti datuma, više od svih ostalih obeležila, ili možda usmerila, vreme koje je tek trebalo da dođe. Na Vidovdan (28. jun) 1989, slavilo se šeststo godina Kosovske bitke na onom istom zelenom i dotad zaboravljenom „Kosovu polju“ prizivajući u sećanje ne-sebičnu požrtvovanost hrišćanske Srbije pred nadirućom vojskom Alahovih vernika. Izveštač državne televizije, komentarisao je u direktnom prenosu događaja kako su te godine, eto, i zagasitocrveni cvetovi koji su, prema legendi, nikli iz krvi srpskih mučenika, raskošniji nego ikada ranije. Podstaknute ovim i sličnim poetskim sećanjima, aluzije su se rađale veoma lako. I možda je upravo ta atmosfera tako bremenita tragičnim slučajnostima nadahnula novoizabranog srpskog vođu. „Niko ne sme da vas bije“, uzviknuo je između ostalog tih dana ključnim Srbima koji su već zakoračili u potpuno poistovećivanje s neizbežnim ulogama, ako bi se kao motiv nesloge uzela verska pripadnost. Ne može se reći da je upravo ta rečenica pokrenula nedavnu istoriju Balkana, tako tragično besmislenu, pravaziđenu, a pre svega ispunjenu tolikim bolom i svirepošću, koje smo svi dobro upoznali. Ali je, bez sumnje, moguće

dokazati da su od tada mediji i političari uveli u svakodnevnu upotrebu kvaziliturgijski jezik u kojem je srpski narod nazivan *nebeskim*, i obdarivan svim karakteristikama koje uz to idu.

Ekonomska kriza i inflacija, koje su prevazišle iskustva Vajmarske republike, inače tih dana često pominjane, i koje su jednako ponižavale sve društvene slojeve, posebno su podsticale međusobne optužbe i nadahnjivale nenormalna rešenja.

Započeo je jedan od najbesmislenijih ratova u istoriji: različiti delovi Jugoslavije, koji su se već sukobljavali u povremenim upadima na teritoriju druge nacije, naizbežno su stigli do borbe prsa u prsa i u gradu u kojem je različitost uvek bila vezivno tkivo. Informacije su nam na sav glas bacali u lice u pristrasnim, živopisnim i uvek optužujućim televizijskim vestima, ali sam ih ja radije slušala, pored isključenog televizora, od prijatelja koji bi napravili predah u mom domu pošto su prethodno dragocenom valutom platili visoku cenu za svoj život plaćeničkim vođama paravojnih i parapolicijskih formacija koje su preplavile zemlju. Pričali su mi o jednom miroljubivom gradu koji je nastavio da živi zajedno, ali ispod ulica i kuća jednog grada nasilja.

U međuvremenu, sve razmene sa inostranstvom našle su se pod sankcijama, pa i one kulturne. Hermetičko zatvaranje na koje je zemlja bila osuđena, i koje je oslobodilo prostor za izopačenosti unutrašnje propagande, sve više se pokazivalo kao uzaludan i surov pokolj duhova. Ambasadi su bili potrebni samo dvojezični prevodioci koji su održavali u životu krhke odnose sa štampom, i koji su mogli da pomognu u slučajevima kada su nedostajala školska svedočanstva, diplome, dokumenta o radnom mestu, porodici, izgubljena ili nestala u rušenju i nasilnom zauzimanju škola, zavoda, bolnica, matičnih kancelarija.

U Italiji je u to vreme počeo da izlazi Limes i odmah se prepoznao drugačiji glas. Analiziran je proces raspada Jugoslavije, procenjivani su rizici tog procesa, kao i daljeg rasprućavanja prostora Balkana za Evropu, za Italiju. Govorilo se o Evroslaviji...

Sankcije su najpre skinute sa kulturne razmene. Možda zato što kultura zapravo nikada nikoga nije ozbiljno plašila. Dala sam se na posao i usledile su retrospektive italijanskog filma s aluzijama na aktuelnu krizu, pozorišne predstave koje su podsticale na razmišljanje, podsećanje na istorijske umetničke pokrete zajedničke obema zemljama, predavanja hrabrih dopisnika... Ali sve je to bilo samo tužno i beznačajno batrganje za lokalne čuvare kulture koji su objavljivali sabrana dela šefa režima i njegove gospođe, i tražili, kao pre rata, kao sada, kao uvek, EKA, PAVAROTIJA i neku VELIKU IZLOŽBU. Sivilo frustracije ublažavalo je učestvovanje u velikim, stalnim protestnim šetnjama s pištaljkama. Dirljivoj, javnoj, strasnoj, opijajućoj predstavi proleće/leto/zima koju danas osećam da mogu nazvati VELIKOM OBMANOM.

Zatim je usledio još jedan povratak u Italiju, sa idejom da ovoga puta pokušam nešto u obrnutom smeru. Iz Srbije prema Italiji. Teški zadaci. Velika izložba – Milena Pavlović Barilli u *Casa Barilli*. Slavna zvezda – letnja turneja Emira Kusturice i benda Zabranjeno pušenje koja mi je potvrdila da je organizovanje kulture kao igranje na berzi. Što je bombardovanje u Beogradu duže trajalo, to se turneja više produžavala: zahtevi su stizali sa svih strana Italije, sa Sardinije, iz Portugalije. Zato smo je nazvali KOLATERALNA ŠTETA.

Ali tada nije bilo tako lako kao što to izgleda danas u sećanjima. Iako se malo ko u Beogradu zapravo stvarno plašio bombardovanja, stalno prisutan, preteći osećaj da neko, leteći slobodno nebom iznad grada, hoće da pogodi neku "legitimnu metu", izazivao je zbunjenost. I pometenost. Jer, onaj ko je bombe bacao do tada je smatran prijateljem, i od njega se očekivala pomoć koja će zvanično potvrditi da protesne šetnje nisu bile uzaludne i na kraju, kao sebi slične, prihvatiti one koji su u zemlji već bili proglašeni izdajnicima i njegovim plaćenicima.

I upravo tih dana, kada su se zavijanja sirena za početak i za kraj opasnosti neumorno smenjivala sprečavajući i ono najosnovnije funkcionisanje, osećala sam se povremeno kao da se nalazim između dva ludila, jednog koje tutnji i preti iznad moje glave, spremno da udari, i drugog, pod mojim nogama, srozanog na metu, koje ipak i dalje širi oko sebe nadmenu lažnu sigurnost. Savršeno i nepomirljivo paralelna ludila, oba smeštena u jednom istom delu sveta toliko bogatom istorijom i drevnom mudrošću. Osećala sam u tom trenutku šizofreniju te Evrope s dva lica, odakle sam, iz svakog pojedinačno, tako dugo, u izobilju izvlačila ono što mi je nedostajalo kod onog drugog, srećna što sam pronašla svoju malu privatnu formulu koja treba da izglati, s nekoliko sati putovanja, vekovni prekid nekog Kerularija vođenog kratkovidošću *realpolitike*.

Zaključujući spisak svojih „kulturnih radova“, svesna sam da zatvaram krug. O studentskom iskustvu govorila sam na početku, a o iskustvu sa studentima kazaću na kraju samo to da se, kada početkom svake školske godine gledam njihova pažnjom zaokupljena lica, i dalje pitam da li je to najzad ona generacija koja će probiti mentalni *limes* koji razdvaja dve Evrope i ismejati ga, crpeći upravo iz svojih različitosti snagu prirodnog prava da pripada Evropi zasnovanoj na toleranciji i multikulturalnosti, za čije stvaranje se svi zalažemo i borimo.

Prevela Elzabet Vasiljević